

НІЖНІЯ БАЙДУНЫ

Гісторыя

Пэўна ж, ёсць і ў мяне паваротка з гасцінца на палявую дарогу, у родную вёску. Нават не адна, а дзве, з захаду і з усходу, нібы сімвалічна. З захаду я аднойчы вярнуўся дахаты пасля даўжэйшай разлукі; з усходу, госцем, прыязджаю даволі часта і амаль заўсёды з хваляваннем. Яно бывае то большае, то меншае, але ж у нечым кожны раз адно, сваё на ўсё жыццё.

Аўтамашыны пакуль што не адчуваюць на паваротках ніякай узрушанасці, а коні калісьці, чуючы дом, таксама як і людзі, хваляваліся.

Гнеды ў старога Качкі быў сляпы, з гасцінца яго трэба было паварочваць ляйчынай. А гаспадар і сам не бачыў на правае. Пра іх з канём гаварылі: «адно на двух». Цяжэй сказаць, як там яны дзялілі сваё хваляванне.

Зрэшты, у тую ноч, калі на свеце гула і падывала белая завірушная цемра, Захар Іванавіч Качко (так ён любіў называцца) вяртаўся з карчмы пехатою. Доўга ішоў з мястэчка, нялёгка, з блытаннем ног і адпаведным унутраным маналагам. Урэшце сяк-так набрыў на слуп каля павароткі і, шчасліва абняўшы яго, прытуліўшыся да сцюдзёнай драўніны аброслай шчакой, ціха, пяшчотна спытаўся:

— Чы тутэй весь Дольнэ Байдуны?

Спытаўся на мове тады афіцыйнай, бо гэта — з краіны майго маленства, з палавіны дваццатых, заходнебеларускіх гадоў.

Колькі часу мінула, а згадваеш тое пытанне амаль кожны раз, калі маўклівы слуп на паваротцы набліжаецца да цябе, калі на яго адзіным, выцягнутым драўляным рукаве зноў праяўляецца надпіс — імя нашай вёскі, ужо даўно пасвойму, як у загалоўку.

Адзін з маіх сяброў, вядомы крытык з братняй рэспублікі, з якім мы сустракаемся даволі рэдка і з прыемнасцю, неяк раіў мне, мякка, але настойліва, напісаць «два-тры апавяданні на гістарычную тэму». Яго аўтарытэтная настойлівасць падказвала падазрэнне, што апавяданні тыя патрэбны не столькі нашай літаратуры, як мне самому, — для разрадкі, ці што, каб трохі адцягнуць мяне ад залішне аголенай лірыкі. Ды я тады толькі смяяўся, не падазраючы, што і такое можа калі-небудзь здарыцца.

«На гістарычную тэму...» Тое, што я хачу цяпер гаварыць, таксама ўжо гісторыя. Паўстагоддзя ад завірухі ў цёмную ноч, горны хрыбет вайны, які пралёг паміж тым часам і сённяшнім днём, круты пераход ад вузкай цераспалосіцы ў індустрыяльны сацыялізм...

Ды лепш, відаць, проста пачаць, без усякай уступнай тэорыі. З таго, што часта і весела ўспамінаецца, што добра бачыцца — адно здалёк, другое зблізку.

Мой падрыхтоўчы клас

Жонка, увішная і даволі-такі звяглівая цётка Юста, называла яго па-вясковаму: не Захар, а Захара, нават яшчэ і па-свойму, без «р» — Захава.

Уранні, даўшы Гнедаму, карове з цялухай і авечкам, Качка любіў затрымацца ў гумне. Трасянкі на дзень натрэсці, падмесці ток, патупаць трохі паміж невысокімі тарпамі сена і саломы, раз-параз бухукаючы неадчэпным кашлем.

Але ж якраз тады, калі чалавеку патрэбна была адзінота і цішыня, баба выбягала на парог і тонам загаду кідала цераз двор:

— Захава, есці!

— Іду! — міралюбна адгукаўся ён. Але адразу не ішоў, яшчэ ўсё патроху бухукаў. Тады яна зноў выбягала з сяней.

— За-ха-ва! Есці ідзі, каб ты наеўся чэмеву, каб ты!

— Ды іду!

Аднак яшчэ ўсё корпаўся.

За трэцім разам Юста аўтамаціла доўгай чаргой:

— Есці ідзі, сказала! Што ты там кешкаешся, каб цябе свінні пад плотам кешкалі, каб цябе! Што ты таўчэшся там, каб ты тоўкся па смеўці казою, каб ты!..

Тады ўжо гаспадар паказваўся ў чорным праёме гуменных дзвярэй.

— Распранаперакувыркутваю!.. Бу-ху, бу-ху!.. Цігра ты ўсурыйская! Я ж сказаў, што іду!..

Юста знікала ў сенцах, а ён памалу зачыняў гумно і, не спяшаючыся, ішоў у хату.

Дыялог патрабуе тлумачэння.

Лаянка цёткі Юсты заключала ў сабе два складаныя вобразы. Кешкаць гаспадара пад плотам свінні маглі не толькі п'янага, — такі ж мог быць і канец чалавеку, у такім жахлівым заняпадзе. Хадзіць па смерці казою — тут ужо быў не толькі намёк на калядную батлейку, а нават нейкі ажно будызм з яго перасяленнем душ.

Аднак не скажаш, што дзядзька Захара прымаў гэтыя праклёны на ўсю глыбіню. Бабіна лаянка была на гэты раз не вельмі каб і злосная, звычайная.

Седзячы ў нас па-суседску з кудзеляю, цётка Юста магла, напрыклад, расказваць маёй маці так:

— Завэзала пазаўчова дзве гусі і кажу свайму: «Дзявы, Захава, пеўе, каб ты на сцену дзеўсё, каб ты!...»

На сцяну людзі дзерліся з найвялікшай бяды. «Гарбачэ назбіралі грыбоў, наварылі, наеліся, а потым усёю сям'ёю на сцены дзерліся. Не дай Божа!...» Такое, казалі, калісьці было.

Ну, а ўяўляць, як гэта дзядзька Захара дзярэцца на сцяну — з адным сваім вокам, з сівым вожыкам і нярослаю сівай бародкай — гэта было, вядома ж, весела. Мне, падшыванцу.

Злосці ў той лаянцы, паўторам, не было. Была нават паэзія, хай сабе грубая, але ж і хлёсткая. Я ўжо тады, яшчэ не каровін, а толькі

свіны пастушок, мог налічыць колькі хочаш гэтых праклёнаў. «Што ты там дзяўбеш, каб табе крумкач вочы выдзеўб!», «Колькі ты сыпаць будзеш, каб табе губы абсыпала!», «Чаго ты сядзіш, каб ты каменем (або крыцаю) сеў!», «Чаму ты не едзеш, каб ты бокам ездзіў!..», «Распеліся тут пад акном, каб вы пелі на хлеб!..» І так — бясконца, а ў цёткі Юсты яшчэ і з паўторам: «Каб ты!..»

Што ж да «ўсурыйскай цігры» і да той шматступеньчатай «перакувыркі», дык тут ужо выступае бываласць і важнасць дзядзькі Захары.

На царскай службе ён быў старшым унцерам нейкага там асобага чыгуначнага батальёна, «стаяў» у нейкім для нас, малых слухачоў, таямнічым Нікольск-Усурыйску, «стаяў» і ў яшчэ больш загадкавым Кітаі, называў кітайскія гарады, сярод якіх найбольш адзін — Танку́... Гадоў праз некалькі я выпадкова знайшоў у адной кнізе вытлумачэнне многаму з яго расказаў. Старшы унцер Качко прымаў бязвольны, несвядомы ўдзел у міждзяржаўным удрушэнні іхэтуаньскага («баксёрскага») паўстання, і тое яго, п'янае ці толькі цёмнае: «Бярош ходзю за касічку і — нагайкай!» было па сутнасці вельмі нясмешным... Аднак у расказах дзядзькі Захары, ледзь што не казачна аддаленых па месцы і часе дзеяння, слухачы лавілі перш за ўсё смешнае. Тым больш, вядома, дзеці, зусім нявінная прастата.

Я сябраваў тады з Качкавым Валодзем, так-сама як і я яшчэ дашкольнікам, і зімовыя расказы ў іхняй хаце мы маглі штовечар, да таго ж яшчэ і з цёплай печы, слухаць — колькі нам хацелася.

Жылі Качкі бедна, сям'я была вялікая, але і дружная, дарма, што я пачаў пра дзядзьку і цётку з іх ранішняй «зарадкі». Дабраліся яны, Захара і Юста, настолькі ўдала, што нават абое не чулі насамі і вельмі любілі цыбулю. Аднак у іх цесную, кісла-душную хату мужчыны збіраліся кожны асенні ці зімовы вечар, ды ўсё дзядзькі бывалыя, не наслухацца іхніх расказаў.

Амаль заўсёды верхаводзіў гаспадар.

— Дай бог памяць, кажацца, у адна тысяча дзевяцьсотым, у маі або ў юні месяцы было. Стаяў я тады ў Танку (*ён казаў не Тангу, як трэба, а Танку*), на пагрузцы імушчства з караблёў у вагоны, а то і абратна. І вот прыходзіць аднажды французскі крэйсер «Парыж». Капітан крэйсера... (*заміначка*) дай бог памяць, некто мусье Піці. Перакувырку тваю! — ён ні слова па-рускі, я ні слова па-французскі... Паставіў я водку, Піці паставіў хар-рошы каньяк. Сядзім. Закуска, канечне... (*Зноў заміначка.*) Мяса соч-на-е, слад-ка-е... Белы хлеб, халадзец, кансервы... Сядзім мы так, бяседуем, і кажа ён: «Захар Іванавіч, дружышча!...»

— Захара, а ты ж казаў, што той Пеця ні слова не ведаў па-нашаму.

Перапыніў гаспадара Ігнат Сякач, па-вяско-
ваму Балалэй.

Да службы ў царскай арміі, куды яго ўзялі
ў вайну, Ігнат працаваў грузчыкам у «санкт-
пецярбургскай ціпаграфіі Маркуса», якога ўпар-
та лічыў «самым старшым над усімі бальша-
вікамі». Ды смешнае, што пра яго, Балалэя,
казалі, было не там, а дома, і не так даўно. Па-
ехаў ён у мястэчка па свяшчэнніка, той паві-
нен быў вось-вось вярнуцца аднекуль, і прыйш-
лося пачакаць. Сядзеў Ігнат у кухні. Ні дзвюх
дарослых пападзянак, ні служанкі нешта не бы-
ло дома. Матушка, проста апранутая жанчына,
сама мыла ў пакоі падлогу. Ігнат не ведаў
пападдзі, і яму захацелася пагаварыць з гэтай
жанчынай, як са сваім чалавекам. Падышоў да
дзвярэй, адчыненых у пакой, і пачаў:

— От жа, служаначко, наш поп і абдзірач!
Ох, падло, і абдзірач!..

У яго было тры ці чатыры яблыні, белы на-
ліў. І ён іх ноччу пільнаваў, хоць яшчэ надзе-
лень, бо дзецюкі «ўбіваліся». І рэдкасць гэта
была — садок, і маладзецтва ўсё-такі, і гас-
падар нягегла-смешнаваты. Прыкаціў у садок
са свірна «пасу», вялікую бочку на збожжа,
палажыў яе, і там, па-дыягенаўску, начаваў.
Хлопцы неяк падкраліся, пасу тую рванулі
дном угару і, пакуль вартаўнік, ачомаўшыся,
глуха выгукваў свой пратэст, адны трымалі боч-
ку, а другія налаташылі яблыкаў і ўсе пабеглі,
смеючыся.

Было і іншае, не дамашняе. Пасля грамадзянскай вайны Ігнат вярнуўся ў Ніжнія Байдуны, а тут яго неўзабаве — у польскае войска.

— Паставіў мяне каля помпы, вадү ў карыта пампаваць. Я пампую, а ён стаіць і ўсё «старчы!» ды «старчы!». Я думаў, што ён гэта хваліць мяне, што я ўжо буду ў іх нейкі старшы, а ён, падло, падскачыў ды па мордзе. Той кап-раль. А хлопцы потым смяюцца, каторыя нашы, што «старчы!» — гэта па-іхняму «годзе!».

І такое яшчэ, што ён мог бы, каб не любоў да смешнага, і не расказваць пра сябе самога.

— Вочы, кажу, баляць, нічога добра не бачу. Гэта я да доктара да іхняга пайшоў. А ён мне, лекаж той, шклянку касторкі наліў. Рыцына па-іхняму. Усю, падло, выпіць заставіў. Во дзе было пасля!..

Для нас з Валодзькам Сякач быў таксама стары, як і ўсе іншыя мужчыны, а для дзядзькі Захары на цэлы салдацкі век маладзейшы. Хоць Ігнат і казаў яму «ты».

Любіў Сякач падсеч. І «адно вока на двух» — гэта таксама ён прыдумаў. Але цяпер спыніць, збянтэжыць расказчыка было не так проста.

— Балалэй ты! — упёрся той адным вокам у недавярка. — Ва-первых, не Пеця, а Піці, а ва-ўтарых, перакувярку тваю, мы калі выпілі, ён пачаў па-рускі, я па-французскі... (*Замінка дайжэйшая.*) Пракрасны быў чалавек, царсцвія нябеснае! Вот я яму і гавару...

У старшага унцера Качко знаёмых у высокім свеце было наогул шмат. І на ваеннай службе, і потым, калі ён, недзе там акалечыўшы вока, працаваў у Адэсе тракцёрным палавым.

— Дай бог памяць, кажацца, у адна тысяча дзевяцьсот дзявятым. Праязджаў генерал-губернатар Таўрычаскага края... (*замінка*) некто Крэставаздзвіжанскі Пётр Філімонавіч. На Дзярбасаўскай — перакувырку тваю!.. І я стаю на крыльцэ свайго тракцёра «Белая акацыя». А ён прыдзяржаў рысакоў ды гукае з талпы народа: «Захар Іванавіч! Качко! Дружышча!..»

— Пазнаў! — захоплена перапыняе хтосьці з мужчын.

— Вот жа, перакувырку тваю! Наш быўшы генерал. Па Нікольск-Усुरыйску. Патом у Танку... (*Замінка.*) Пракрасны чалавек!..

На гэты раз чамусьці абышлося без «царсцвія нябеснага», нібы знаёмы недзе жыў-здараў.

— Яшчэ адзін Пеця, — трохі цішэй, як звычайна, сказаў-такі, не вытрываў Ігнат.

Але на гэты раз гаспадар, відаць, не пачуў.

Пасля такога, усурыйска-таўрычаскага, знаёмства былі яшчэ і намёкі.

Аднойчы дзядзька Захара вярнуўся з мястэчка пад мухай, але не ноччу, і не зімой, і я тады, прытаіўшыся, бачыў і чуў цераз плот, як ён сустраўся з Канісам каля будкі. Той быў навіязаны, выйшаў насустрач, сеў на хвасце, гледзячы ў твар гаспадару з усёй адданасцю.

— Каніс! Дружышча! Здрастуй, перакувырку тваю! Как гаварыў пакойны Мікалай Аляк-

сандравіч Раманаў-Утарой: «Нічаво не віжу, то-ка крофь, крофь, крофь, крофь!..»

У такт з гэтым паўторам чалавек пагойд-ваўся назад-наперад-назад, а сабака, таксама ў такт, мёў, матлашыў па пяску хвостом. Тады чалавек пачынаў спяваць. Сваю любімую, адну на ўсё жыццё:

— І гарыт лучына, із-да-ва-я тр-рэск, і ва-круг тры-вож-ны!..

Далей, да «разлівання блеску», не ішло. Зноў паўтаралася трагічнае «крофь, крофь» пакой-нага Раманава-Утарога. Як пра якога-небудзь яфрэйтара або унцера з Танку, што «Іваноў-утарой», ці радавога — «Сідараў-трэці»...

Часамі, разварушаны экзотыкай маладых успамінаў, не звяртаючы ўвагі на нас, малых, што слухалі з найбольшай пільнасцю, ён летуценна расказваў пра маньчжурскія «увеселительные» дамы. «Кітаяначку, перакувырку тваю, вазьмёш, і на той цыноўцы з кута ў куток заедзеш!..» Пра развітанне жонкі Раманава-Утарога з Распуціным, які ляжаў у труне, расказвалася яшчэ больш адкрыта. Як яна, тая Аліса, «выняла ў яго, пацалавала і гаварыт: «Спасіба, Грыша!..»

Была і палітыка. У той глухі вясковы час, без газет, без радыё, ён, вярнуўшыся з мястэчка або з лесу, зайшоўшы да нас па-суседску, мог з неабвержнай значнасцю пачаць:

— Ну, нешта ўсё-такі будзе. Варушылаў даў Будзёніну па мордзе!